

Bogusław Zieliński

Z problemów serbskiej prozy historycznej XIX wieku o tematyce powstań narodowych : nad powieścią Janka Veselinovicia "Hajduk Stanko"

Studia Rossica Posnaniensia 21, 175-184

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HISTORIA LITERATUR POŁUDNIOWO- I ZACHODNIOŚLAWIAŃSKICH

Z PROBLEMÓW SERBSKIEJ PROZY HISTORYCZNEJ XIX WIEKU
O TEMATYCE POWSTAŃ NARODOWYCH (NAD POWIEŚCIĄ
JANKA VESELINOVICIA *HAJDUK STANKO*)

SOME PROBLEMS OF THE SERBIAN HISTORICAL PROSE OF THE 19TH
CENTURY ABOUT THE NATIONAL UPRISINGS (ON THE NOVEL *HAJDUK
STANKO* BY JANKO VESELINOVIC)

BOGUSŁAW ZIELIŃSKI

ABSTRACT. The author analyses the literary and ideological aspects of Janko Veselinovic *Hajduk Stanko* containing features of Romanticism and realism.

Bogusław Zieliński, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Zakład Języków i Literatur Słowiańskich, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska-Poland.

Czy literatura serbska w XIX w., która chlubi się epiką ludową, posiada powieść historyczną, dotyczącą swej odległej przeszłości? Czy literatura serbska w XIX w. zdołała stworzyć powieść historyczną typu walterskoto-wskiego? Na te pytania współczesny badacz dziejów literatury serbskiej — Jovan Deretić odpowiada negatywnie¹. Pomimo owych negatywnych odpowiedzi, warto bliżej się przyjrzeć modelowi serbskiej powieści historycznej XIX w. o tematyce powstań narodowych, do których można zaliczyć: Pery Todorovicia *Smrt Karadjordjeva*, opublikowaną po raz pierwszy w piśmie „Male novine” z 1892/3 r., a w wydaniu książkowym dopiero w 1928 r., Dragutina Ilicia *Hadži Djera* z 1904 r. oraz Janka Veselinovicia *Hajduk Stanko* z 1896 r.²

¹ Por. J. Deretić, *Srpski roman (1800 - 1950)*, Beograd 1981, s. 94.

² J. Deretić wymienia powieści, traktujące o przeszłości bośniackiej: Milorada Šapćanina *Hasan aga* z 1880 r., Lazara Komarćicia *Mučenici za slobodu* z 1907 r., a także Simy Matavulja *Uskok*, na temat Czarnogóry z początku XIX wieku, a opublikowaną w 1885 i 1892 r. Ibid., s. 106 - 107.

Wymienione utwory powstały w końcu XIX lub na początku XX wieku, tzn. w okresie, kiedy serbski klasyczny realizm zaczął ustępować na rzecz nowych modernistycznych prądów, dochodzących z Zachodu. Ze względu na swój literacko-ideologiczny charakter powieści te sytuują się pomiędzy romantyzmem i realizmem. Z romantyzmem wiąże powieść Veselinovicia pojmowanie historii, w myśl którego dzieje mogą kształtować indywidualne jednostki, a z realizmem — obecność tendencji, elementy naturalizmu, ale głównie konstrukcja narratora „świadka-wydarzeń”, narratora typowego dla realistycznej powieści współczesnej w tematyce społecznej. W zakresie ideologii powieść ma wydźwięk konserwatywnej utopii, gdyż ideał umiejscawia w przeszłości i przeciwstawia go rzeczywistości istniejącej. Narzuca się podobieństwo z nieco wcześniejszą ideologią słowianofilstwa rosyjskiego, której źródła można się dopatrywać w sytuacji politycznej Serbii i politycznych przekonaniach autora. Analogia ta nie tylko dotyczy utopii retrospektywnej, ale obejmuje również dominację pierwiastka nacjonalistycznego i przekonanie, że rdzenne pierwiastki narodowe zachowały się w ludzkiej naturze.

Pod względem gatunkowym powyższe utwory można podzielić na literacką kronikę oraz romans historyczny. *Smrt Karadžordjeva* jest typową kroniką, w której wydarzenia powieściowe dotyczą tragicznej śmierci Karadžordzicia w 1817 r. W powieści jest ograniczona do minimum historia powieściowych, fikcyjnych bohaterów; istnieją przede wszystkim wydarzenia historyczne. W przeciwieństwie do niej powieść *Hadži Djera D. Ilicia* jest typowym romansem historycznym, którego osnowę tworzą indywidualne losy bohatera, a wydarzenia historyczne znajdują się w dalszym tle. *Hajduk Stanko Veselinovicia* przekształca się z romansu historycznego w literacką historię pierwszego powstania serbskiego. Dwie struktury powieściowe nie są ze sobą integralnie związane, ale istnieją niezależnie obok siebie³.

Hajduk Stanko rozpoczyna się idyllicznym obrazem maczwańskiej wsi, w której zamieszkują ludzie pracowici, uczciwi i dobrzy. Ta sielanka przeszkadza miejscowemu subbaszy, Turkowi, zwanemu Gruszką, który zamierza poróżnić wieśniaków w myśl dewizy: *divide et impera*. Pomaga mu w tym wsiowy wszędobylski — Marinko. Wykorzystują oni rywalizację dotąd nierozłącznych pobratymców Stanka Aleksicia i Lazara Miradžicia o Jelice, miejscową piękność, różniąc najpierw obu, później ich rodziny, a w końcu całą wieś. Żądłem intrygi Marinki i Gruszki jest oskarżenie Stanka, deprecjonujące go w oczach całej społeczności lokalnej. Wszystko to odbywa się w przeddzień najważniejszych wydarzeń nowszej historii Serbii — pierwszego powstania, które ledwo zostało zasygnalizowane w pierwszych rozdziałach i w dwóch początkowych częściach powieści. Temat powstania zostaje wprowadzony dopiero na początku trzeciej części powieści.

³ Por. *ibid.*, s. 108.

W związku z oskarżeniem głównego bohatera dochodzi do polaryzacji postaci. Gruszka ze swoją gwardią i niewierny wobec Stanka pobratym Lazar ze swoją rodziną są przeciwstawieni Stankowi i jego drużynie hajduckiej. Pierwsi są źródłem wszelkiego zła, które zburzyło spokój i uświęcone tradycją zasady społeczności maczwańskiej, natomiast ci drudzy są obrońcami słabych przed silnymi, junakami bez skazy. Obok „złych” i „dobrych” są chwiejni, niezdecydowani — pozostali wieśniacy. Na początku, w swej niewiedzy, przystają oni do pierwszych, ale z czasem, kiedy intryga się wyjaśnia, opowiadają się za drugimi.

W konstrukcji intrygi specjalna rola przypada dwóm osobom: Marince i Devie. Marinko jest sprawcą zła, mózgiem i wykonawcą intryg, które spadają na współrodaków. Deva jest tajemniczym pomocnikiem, rozplatającym nici intryg i wybawiającym z opresji Stanka oraz jego hajduków. Marinko jest podmiotem intryg, natomiast Deva podmiotem kontrakcji, gdyż wątki, którego ośrodkiem są te postaci, są ze sobą ściśle powiązane. W Devie można upatrywać postać kierowniczą w tym sensie, w jakim ona występuje, na przykład, w powieściach Fieldinga, Goldsmitha, Radcliffe. Akcja powieści rozwija się według starych schematów powieściowych z elementami melodramatyczności i sensacyjności, typowymi dla powieści zabawy.

Dla potrzeb analizy proponuję wyodrębnić dwie części tej powieści, tak jakby nie stanowiły one integralnej całości. Tematem dwóch pierwszych powieściowych części: „Zdrajca” i „Mściciel” jest zdrada, tematem części trzeciej — „Nieśmiertelny” — powstanie serbskie przeciw Turkom. Zdrada jest tutaj zawsze świadoma, bohaterowie stają przed alternatywą: „za” lub „przeciw”, chociaż istnieją osoby wprowadzone w błąd. Pojęcie zdrady nie ma charakteru stopniowalnego i zawsze jest to czyn o jednoznacznej kwalifikacji moralnej. Bohaterem „powieści o zdradzie” są konkretne, chociaż malowane legendarno-baśniową paletą postacie, z których na czoło wysuwa się Stanko i jego drużyna. Bohaterem „powieści o powstaniu” jest lud, naród, Serbowie, którzy kształtują lub przynajmniej wpływają na dzieje, a Stanko z drużyną są przedstawicielami tej zbiorowości. „Powieść o zdradzie” jest w sensie gatunkowym romansem historycznym, historyczną powieścią przygodową, natomiast „powieść o powstaniu” jest powieścią historyczną (mając na uwadze ten początkowy etap rozwoju powieści w literaturze serbskiej).

W powieści można wyróżnić dwa podstawowe motywy fabularne: motyw waśni dwóch pobratymców o jedną dziewczynę i motyw niewinnie oskarżonego. Te dwa motywy przy różnych punktach zwrotnych akcji sprawiają, że „powieść o zdradzie” jest dynamicznym, utrzymującym w napięciu czytelnika utworem. Obrazy z historii powstania, przedstawione na kartach „powieści o powstaniu”, wypadają słabo i nienaturalnie. Razi nie tylko nieporadność w odtwarzaniu wydarzeń w czasie i na większym obszarze, ale również podniosły, patetyczny ton. Wątek miłosny między Stankiem i Jelicą spełnia rolę

szkieletu, spajającego konstrukcję powieści. (Uwagę zwraca również stosunek wątku romansowego do wątku historyczno-narodowego. Ten pierwszy pojawia się na początku powieści, po czym znika i ukazuje się ponownie na końcu powieści. Podobny zabieg stosuje W. Scott w kilku powieściach: *Rob Roy*, *Woodstock*, *Ivanhoe*).

Odnajdujemy również słabości powieści, na które zwracał już uwagę V. Gligorić⁴. W zakresie struktury literackiej powieść, podobnie jak cała twórczość Veselinovicia, charakteryzuje się patetycznością stylu, uproszczonym wizerunkiem postaci, schematycznym konfliktem opartym na przeciwstawieniu dobra i zła, naiwną psychologią postaci, melodramatycznym i sentymentalnym zarysem fabuły.

Należałoby więc określić stanowisko *Hajduka Stanko* wobec tradycji walterskotowskiej. Oto pytania, na które należy odpowiedzieć: Czy i w jakim stopniu Veselinović nawiązuje do modelu powieści historycznej typu walterskotowskiego? Czy *Hajduk Stanko* jest w jakiś sposób związany z tradycją literatury rodzimej?

Veselinovićowi niewątpliwie nie udało się stworzyć w omawianej powieści wizji artystycznej historycznej epoki, odpowiedniej dla XIX wieku: zapatrywań, sposobów myślenia, przyzwyczajzeń, wierzeń, temperamentu właściwego ludziom tamtej epoki. Główna przyczyna leży w tym, że Veselinović prznosił wydarzenia powieściowe w mityczno-baśniową przeszłość. Wszelako w tekście dostrzec można różnorodne typy narracji i relacji, które świadczą o intencjach autora, zmierzających do zarysowania obrazu społeczeństwa i politycznego położenia kraju, a także obyczajów ludności, opinii potocznych czy typów reakcji uczuciowych. Wydaje się, że Veselinović znał powieść walterskotowską i ten wzór literacki, obok serbskiego eposu ludowego, wyraźnie mu przyświecał. Rejestr cech walterskotowskiej powieści mógłby przedstawiać się następująco: 1) połączenie wątku romansowego oraz historyczno-narodowego, przy czym wątek miłosny tworzy oś konstrukcyjną powieści, 2) obecność motywu zemsty, która opanowuje duszę człowieka; motyw pojedynków; przecucie śmierci, wizje, sny prorocze. (Tajemniczość, zagadkowość, nagle niebezpieczeństwa i niespodziewane ocalenia związane z bohaterem wątku miłosnego to środki i sposoby, oddziaływające na wyobraźnię czytelnika, przejęte przez powieść W. Scotta z romansów D. Defoe, Lewina, Radcliffe), 3) występowanie narratora „przedmiotowego”, który korzysta z praw wszechwiedzy i posługuje się różnymi typami narracji i relacji, 4) obrazy natury jako malownicze i charakterystyczne tło wydarzeń powieściowych, 5) występowanie elementów ludowych, odtwarzanie odrębności obyczajowych i regionalnych.

Analiza powyższych cech wskazuje, że kostium walterskotowski jest w powieści Veselinovicia powierzchowny. Pisarz zaczerpnął od Scotta pierwiastek

⁴ V. Gligorić, *Srpski realisti*, Beograd 1956, s. 203.

awanturniczy, heroiczno-miłosny oraz historyczno-narodowy, wprowadził postać demonicznego intryganta Marinki oraz postać kierowniczą — Devę, a także motywy, które już przed Scottem występowały w romansie sentymentalnym i heroiczno-miłosnym. Przeszłość narodowa stała się w powieści, co prawda, tematem literackim, ale nie prowadziła do lepszego rozumienia teraźniejszości, gdyż realistyczne ujmowanie przeszłości zastąpił pisarz utopią konserwatywną. Maniera sentymentalna, idealizacja bohaterów i ukazywanie historii w świetle ahistorycznym — wszystko to oddalało powieść od realizmu.

Uzasadnione jest zatem przypuszczenie, że Veselinović znał model powieści walterskotowskiej. Sięganie po określone elementy tego modelu wynikało z odmiennego celu, jaki przyświecał Veselinovićowi — idealizowania przeszłości narodowej. Zawarta w dziele utopia konserwatywna i narodniacka posiadała również współczesną, polityczną aktualność, o czym będzie mowa dalej.

W budowie powieści daje się także zauważyć wpływ innego wzorca literackiego — eposu ludowego. Powieść dotyczy wydarzeń z lat 1804 - 1813, okresu pierwszego powstania serbskiego, głównie bitwy pod Miszarem i obrony szańców koło Ravnja na obszarze Maczwy, rodzinnego kraju pisarza. W tworzeniu powieści nie był autor ograniczony żadnymi źródłami drukowanymi. Wprost przeciwnie, w hiperbolizacji bohaterstwa indywidualnego i zbiorowego, w kreacji bohaterów, a przede wszystkim w obdarzaniu ich cechami legendarnobśniowymi widać, że Veselinović stworzył powieść na podstawie ustnych ludowych relacji i legend oraz zaczerpnął wzory z eposu ludowego⁵. Z tradycji poezji ludowej przejął przede wszystkim zasady surowej etyki, wiarę w zwycięstwo dobra i prawdy oraz przekonanie o znaczeniu i wartości więzi typu patriarchalnego. Również z eposu wywodzi się dążenie do rozwiązań tragicznych w konstrukcji losu bohaterów, która tak razi w tej powieści z tendencją⁶. Jugosłowiański epos ludowy i ludowa tradycja ustna dostarczyły Veselinovićowi wzorów umiłowania wolności, szacunku dla szlachetności, bohaterstwa i prawdy oraz poszanowania ludzkiej godności. Aktualność tematyczno-gatunkowa powieści, będącej kontynuatką tych chlubnych wartości wysokiego i dostojnego eposu, najprawdopodobniej sprawiły, że utwór

⁵ Ibid., s. 198 - 199.

⁶ Bachtin pisze następująco o wizerunku bohatera, którego cechy uległy hiperbolizacji: „Człowiek przedstawiony w wysokich gatunkach, oparty na dystansie, to człowiek absolutnej przeszłości i oddalonego obrazu. W związku z tym jest całkowicie spełniony i zakończony. Określa go wprawdzie wzniosłe bohaterstwo, ale wiąże się ono z bezapelacyjną gotowością, zamknięciem w danym określeniu, niemożnością przekroczenia raz danej tożsamości. Ponadto cechuje go pełne uzewnętrznienie. Pomiedzy prawdziwą istotą bohatera i jego zewnętrznymi gestami nie ma najmniejszej rozbieżności. Wszystkie możliwości bohatera urzeczywistniły się do końca w jego zewnętrznym statusie społecznym, w całym jego losie [...]” — M. Bachtin, *Epos i roman*. W: M. Bachtin, *Dialog, język, literatura*, Warszawa 1983, s. 284.

funkcjonuje wśród czytelników najpierw jako ludowy „elementarz patriotyczny”⁷, a obecnie jako jedna z najbardziej popularnych powieści z przeszłości Serbii XIX wieku dla młodzieży.

Zawarta w powieści idea konserwatywna, gloryfikacja patriotyzmu i moralnych wartości narodu serbskiego posiada swój literacki oraz pozaliteracki, polityczny sens. W tym drugim znaczeniu idea ta była skierowana ostrzem w reakcyjną politykę rządu Milana Obrenovicia i później jego syna — Aleksandra⁸. Veselinović był czynnym działaczem opozycyjnej partii radykalnej, która swój program wywodziła z ideologii rewolucyjnego demokraty Svetozara Markovicia i reprezentowała interesy warstw średnich i niższych.

Idee S. Markovicia o oświacie wśród ludu w latach 70. i 80. utorały sobie drogę do Szkoły Wyższej w Belgradzie, a później nabrały rozgłosu w całej Serbii. „Praca u podstaw” zafascynowała również młodego Veselinovicia, wówczas nauczyciela szkół powszechnych w rodzinnej Serbii i członka partii radykalnej, kilkakrotnie więzionego przez reżim Obrenovićów. W „Listach ze wsi” z lat 1900, 1902, 1904 i 1905 dał wyraz romantycznemu umiłowaniu patriarchalnej wsi, jej systemu zadrug oraz przekonaniu, że cywilizacja zniszczyła wieś oraz harmonię i szczęście patriarchalnego serbskiego życia, przekreśliła wiejską idyllę.

Istotą ideologii narodniackiej zawartej w powieści była idealizacja prawosławia, samowładztwa i narodowości. Stara Serbia reprezentuje, podobnie jak u Słowianofilów rosyjskich, oryginalny typ rozwoju społecznego. Prawosławie stanowi czystą, nieskażoną przez racjonalizm postać chrześcijaństwa. Podstawowymi komórkami organizmu społecznego były wspólnoty, oparte na kolektywnym władaniu ziemią, wspólnocie wiary i obyczaju, rządzone przez zgromadzenie członków wspólnoty, które rozstrzygały sprawy sporne, zgodnie z tradycją na zasadzie jednomyślności, a nie większości⁹. Jednostka związana była ze zbiorowością bezpośrednio, a jej postępowanie wyznaczały tradycyjne normy społeczne¹⁰. Nie ma ona popaść w konflikt ze społeczeństwem. Zgoda ze społeczeństwem rodzi pełne zadowolenie duchowe, optymizm i spokój wewnętrzny. Stosunki między władzą a ludem oparte były na zaufaniu, a miejsce w hierarchii społecznej wyznaczała nie własność, ale osobowość. Narodniactwo idealizowało patriarchalną rodzinną zadrugę, opartą na gospodarce naturalnej, idealizowało wieś i życie wiejskie. W zadrudze Veselinović upatrywał fundament serbskości i narodu serbskiego, gdyż chłop jest, jak mówił: „naš domaćin,

⁷ Por. V. Gligorić, op. cit., s. 199. Por. też J. Škerlić, *Janko Veseinović*. W: tenże, *Pisci i knjige*, t. II, Beograd 1955, s. 283.

⁸ Por. J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1977, s. 495 - 499.

⁹ A. Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii*, Warszawa 1964, s. 20 - 21.

¹⁰ *Ibid.*, s. 30.

čuvar našeg lepog jezika i običaja, branitelj vere i svega lepog i dobrog, što je ona naša slika i ponos, koji nam je ime očuvao kroz čitavih pet vekova”¹¹.

Utopia konserwatywna zawarta w powieści Veselinovicia w opozycji powieściowego i współczesnego pisarzowi świata przeciwstawia dwie formacje historyczne, dwa typy więzi łączącej jednostkę z kolektywem, dwa typy społeczeństwa. Istotę tego przeciwstawienia wyjaśnia typologia, stworzona przez F. Tönnies, operująca przeciwstawieniem „Gemeinschaft” i „Gesellschaft”¹². Veselinović w dobie rozwoju kapitalizmu, utrwalania się stosunków zinstytucjonalizowanych, opartych na kontrakcie, konwencji prawnej oraz przymusie państwowym i ekonomicznym, wysuwał ideał retrospektywny, ideał wspólnot tradycji i obyczaju, które istniały na podstawie organicznych, niezracjonalizowanych i niesformalizowanych więziach społecznych.

Dla powieści historycznej ważny jest istniejący w świadomości społecznej obraz historycznego zdarzenia, przejmowany i utrwalany w formie narodowego symbolu. W powieści Veselinovicia różnorodne konsekwencje pociąga za sobą mit kosowski, idea zemsty za klęskę na Kosowym Polu. Fabularyzacja i wykorzystanie w powieści owej idei posiada różnorodne sensory; jest ponadindywidualnym sposobem porozumiewania się autora z czytelnikiem, a także wskazuje kierunek interpretacji (przez aprobatę bądź negację). Idea mitu kosowskiego włączyła się w różnorodne warstwy dzieła. Określiła ona dychotomię świata przedstawionego postaci — Serbowie i Turcy są sobie przeciwstawieni w sposób nie dający się pogodzić. Powiadamia o tym narrator na jednej z pierwszych stron powieści podczas prezentacji bohaterów: „On jest Turek, a ja jestem Serb i nic nas nie łączy! [...] Co dla niego jest życiem — mnie grozi śmiercią; co dla mnie jest radością — jemu przynosi nieszczęście!”¹³ Przeciwstawienie Serbów i Turków zaznacza się w aspekcie narodowym, religijnym, cywilizacyjnym, stylu życia i systemu wartości. Dla Veselinovicia samo słowo „Serb” i „Turek” zawiera w sobie te sensory. Nie przypadkiem zdrajca Marinko jest człowiekiem leniwym, służalczym, cynicznym kłamcą i zaprzańcem, natomiast Lazar po zdradzieckim zamachu na życie Stanka ukazany jest w konwencji degradacji i porównany do żmii.

Zemsta kosowska określiła dążenia rewindykacyjne Serbów i sferę etyki społecznej. Realizacja zemsty kosowskiej pociągała za sobą obowiązek protestu i walki w myśl dewizy: „Siła jest prawem, a prawo siłą”. Kosowo zrodziło zemstę, a czyn zemsty miał przynieść wolność, mimo przelewu krwi, a nawet rzezi, którą powstanie niosło ze sobą. Trudną sprawę dylematów etyki i polityki oraz walki podejmuje w powieściach pop, który potwierdził nakaz realizacji zemsty kosowskiej, rozdzielając to, co dobre, od tego, co sprawiedliwe.

¹¹ Cyt. za V. Gligorić, op. cit., s. 180.

¹² Por. A. Walicki, op. cit., s. 135 - 142.

¹³ J. Veselinović, *Hajduk Stanko*, tłum. Z. Stoberski, Warszawa 1958, s. 23.

Kosowo zachwiało wiarę w teleologicznie pojęty proces historyczny. Serbia stała się ofiarą historii, ale hajducy i powstańcy mają być, w myśl tej koncepcji, sprawiedliwymi wykonawcami zemsty kosowskiej, feniksami Serbii, odrodzonymi z prochów Kosowego Pola, którzy, poprzez przywrócenie Serbii wolności, włączają ją w przerwane ogniwa procesu historycznego.

W powieści *Hajduk Stanko* uwagę zwraca narrator „przedmiotowy”, jawny, podobny do narratora realistycznej powieści o temacie społecznym. Narrator ten panuje nad światem przedstawionym, który ukazuje z historycznego dystansu oraz dysponuje pewną wiedzą o przeszłości. Występuje zarówno jako historyk-komentator i wyraziiciel powszechnych opinii, jak i świadek wydarzeń. Specyfiką narracji historycznej jest konieczność „obiektywizowania” i odnoszenia relacji do faktów poświadczonych źródłowo, a zatem swoiste ograniczenie narratora w jego kreacyjnej swobodzie. W tym względzie *Hajduka Stanko* można zakwalifikować do powieści historycznej tylko warunkowo. Poza narracją wszechwiedzącą można się dopatrzeć w powieści narracyjnej postawy epickiej: znany z eposu ludowego ton narracji gęślarza¹⁴, sławiący bohaterstwo powstańców i lamentujący nad cierpieniami współrodaków. Łączy on w sobie zarówno legendę, jak i autentyczny przekaz i przydaje powieściowej narracji romantycznego uroku¹⁵.

Warto zwrócić także uwagę na oryginalną cechę powieści Veselinovicia — koncepcję osobowości. Wiąże się ona z jego idealizacją przeszłości: w idyllicznym świecie na łonie natury żyją prawi, szlachetni i łagodni ludzie. Osobowość bohaterów, głównie sfera emocjonalna i zasady etyki są w sposób naturalistyczny zdeterminowane. W myśl naiwnej teorii osobowości, wyłożonej przez pisarza w powieści, w człowieku tkwią zarodki zarówno dobra, jak i zła, a zwyciężają te, które wcześniej zostają obudzone. Założenia determinizmu przesadzają, że postaci nie ulegają ewolucji, nie zmieniają się pod wpływem „akcji”, chociaż motywami ich działań pozostają emocje i afekty.

Veselinović nie przeprowadził gruntownej analizy psychologicznej postaci; wglębianie się w tajniki duszy zastępował podziałem postaci według schematu czarno-białego. Naturę człowieka utożsamiał z psychiką człowieka. Analiza psychologiczna występuje w charakterze rekapitulacyjnym w stosunku do wydarzeń, jakie czytelnik już zna z akcji utworu. Analiza ta nie wglębia się w sprawy obce czytelnikowi powieści. Postać znajduje się na równych prawach z czytelnikiem, tyle że ma prawo stosować własne oceny i posługiwać się swoim systemem wartości.

Różnice pomiędzy „powieścią o zdradzie” a „powieścią o powstaniu” obejmują również odmienne rozumienie historii. Przedstawiona w „powieści o zdradzie” historia bliska jest jej romantycznemu rozumieniu, w myśl którego

¹⁴ V. Gligorić, op. cit., s. 206.

¹⁵ Ibid.

więzi narodowe tworzy „mistyczny związek pokoleń”¹⁶. Koncepcja ta uzasadnia trwałość najważniejszych idei, obyczajów, instytucji oraz wskazuje wzory postaw.

Historia, będąca głównym przedmiotem narracyjnego komentarza „powieści o powstaniu”, różni się od historii w „powieści o zdradzie”. Veselinović traktował dzieje jako zamkniętą całość o znamionach prawdziwości, która od współczesności różni się nie tylko realiami, ale także odmienną koncepcją człowieka. Wszelako większą wagę przykładał Veselinović nie do obiektywnego, dającego się zweryfikować obrazu wydarzeń, lecz do ich wartościowania ze względu na znaczenie historyczne i wartość aktualną. Powstania dokonuje naród świadomy swej roli i miejsca w procesie historycznym, społeczeństwo odmienne od swego obrazu z „powieści o zdradzie”. Jednocześnie „poziom” ogląd historii w „powieści o powstaniu” podniósł się ze szczebla najniższego, ludowego, występującego w „powieści o zdradzie” i objął przywódców powstania — legendarnego Karadziordzicia i jego otoczenie.

Veselinovićia charakteryzuje swoisty konserwatywno-romantyczny historyzm. U jego podstaw leżała koncepcja „żywołu historycznego”, która stanowi całościowy wyraz najgłębszej istoty kolektywnej duszy narodu, manifestującej się w organicznym rozwoju jego dziejów, ducha i wytworów. Z koncepcji tej wynikało potępienie racjonalizmu i autonomii jednostek jako sił destrukcyjnych, dezintegrujących, niszczących historycznie ukształtowane więzi społeczne. Jednostka powinna być całkowicie podporządkowana świadomości ponadindywidualnej. W myśl tej koncepcji istotny i właściwy byt narodu objawia się w przeszłości, którą przedstawił pisarz w sposób statyczny i ahistoryczny z punktu widzenia nieziennej natury człowieka.

БОГУСЛАВ ЗЕЛИНСКИ

К ПРОБЛЕМАТИКЕ СЕРБСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ XIX ВЕКА
НА ТЕМУ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВОССТАНИЙ
(О РОМАНЕ ЯНКА ВЕСЕЛИНОВИЧА *ГАЙДУК СТАНКО*)

Резюме

Известное произведение Я. Веселиновича *Гайдук Станко* (1896 г.) и сегодня является одним из популярнейших романов о прошлом Сербии XIX в.

По своему художественно-идеологическому характеру этот роман располагают между романтизмом и реализмом. С романтизмом роман Веселиновича соединяет понимание истории, по которому историю могут формировать отдельные личности, с реализмом — присутствие в романе тенденции, элементы натурализма, но главным образом конструкция рассказчика „свидетеля происшествий”. В сфере идеологии роман имеет оттенок консервативной утопии.

¹⁶ Por. J. Szacki, *Ojczyzna, naród, rewolucja*, Warszawa 1962, s. 131.

Автор затрагивает вопрос определения жанра этого романа, выделяя в нем два независимых друг от друга типа — исторический приключенческий роман, исторический романс, художественную хронику сербского восстания, а также проблему его отношения к народному эпосу и модели волгерского романа.

В заключении автор проводит анализ понимания истории, выступающего в романе Веселиновича. Писателя, утверждает автор, характеризует своеобразный консервативно-романтический историзм. В его основе лежит концепция „исторической стихии”, которая является комплексным выражением глубочайшей сути коллективной души народа.

SOME PROBLEMS OF THE SERBIAN HISTORICAL PROSE OF THE 19TH CENTURY ABOUT THE NATIONAL UPRISINGS (ON THE NOVEL BY JANKO VESELINOVIC *HAJDUK STANKO*)

by

BOGUSŁAW ZIELIŃSKI

Summary

A well-known work by J. Veselinovic *Hajduk Stanko* of 1896 and at present is one of the most popular novels from the past of the 19th century Serbia.

Because of its literary-ideological character this novel is placed between Romanticism and realism. Veselinovic's novel is connected with Romanticism by the interpretation of history according to which the history may be shaped by single individuals. It is connected with realism by the presence in the novel of tendencies, elements of naturalism, but mainly the construction of narrator „witness of the events”. In the field of ideology the novel has an implication of the conservative utopia.

The author undertakes problems of the genre, distinguishing in it two types existing independently of each other — historical adventure novel, historical romance and literary chronicle of the Serbian uprising, and also undertakes the problem of its relation to the folk epos and the model of Scott's novel.

To conclude the author undertakes an analysis of understanding history occurring in Veselinovic's novel. The author claims that what is characteristic of the writer is a peculiar conservative-romantic ahistorism. At its basis was the conception of “historical element” which constitutes a comprehensive expression of the deepest essence of the collective spirit of the nation.